

BIRTALAN ÁGNES

CAGĀN ÖWGÖN ÉS SHOU XING ÚJABB ADATOK A FEHÉR ÖREG MITOLÓGIÁJÁHOZ

Kedves Tanár Úr!

Többek között ezzel a tanulmánnyal is szeretném megköszönni a klasszikus kínai órákat, melyeken, bár nagyon erős tempót diktált, lelkesen vettünk részt Dobrovits Mihállyal – egy ideig.

BEVEZETŐ

Jelen tanulmány egy olyan nagyobb szabású kutatás¹ részét alkotja, melynek célja a mongol mitológia újrendszerezése és újraértelmezése. Az elmúlt évtizedekben több magyar (Lőrincz)² és nemzetközi mítoszelemzés (például Šarakšinoa, Heissig, Dulam stb.)³ látott napvilágot, és nagyszámú tanulmány is megjelent – egy-egy mitológémának vagy mitológiai alaknak szentelve. Ehhez a nemzetközi kutatási trendhez kapcsolódva adtam ki a mongol népvallás mitológiájának enciklopédikus szótárát, mely a németországi Klett-Cotta Kiadó sorozatában jelent meg.⁴ Bár a mongol népek mitológiájának korai írott és tárgyi forrásai szűkösek,⁵ az elmúlt évtizedekben nagy mennyiségű terepgyűjtés került kiadásra.⁶ A legfontosabb új források a folklór- és rituális szöveg-corpora,⁷ valamint a néphagyományok, népszokások részletes néprajzi leírásai. A terepen lejegyzett anyagok között vannak olyanok, melyek jól kiegészítik az eddigi ismereteket, de akadnak olyanok is, amelyek teljesen új megvilágításba helyezik a már ismert adatokat.

---

¹ A mongol népvallással és mitológiával foglalkozó terepkutatásaimat többször támogatta az OTKA, jelenleg a K 100613 pályázat keretén belül folytatok ehhez a témához kapcsolódó tanulmányokat.

² Lőrincz 1975.

³ Šarakšinoa 1980, Heissig, 1966, 1980, 1987, Dulam 1989.

⁴ Birtalan 2001.

⁵ Részletesen: Birtalan 2001: 893–906.

⁶ A mongolok által lakott valamennyi területen folyik terepkutatás, így a Mongol Köztársaságban, Kína Belső-Mongol Autonóm Területén, Gansu és Qinghai tartományaiban és Xinjiang Ujgur Autonóm Területén, valamint az Orosz Föderációhoz tartozó Burját és Kalmük Köztársaságokban.

⁷ Futaki 2005.

A sok szempontból elemzett, gazdag írásos forrásháttérrel és bőséges képi ábrázolással rendelkező mitikus alakok közé tartozik a Fehér Öreg. Az istenséghez kapcsolódó szöveg- és képi hagyományt legutóbb a Hans Leder (1848–1921)⁸ által gyűjtött, és több európai múzeumban, így a budapesti Néprajzi Múzeumban is megtalálható ábrázolások alapján dolgoztam fel.⁹ A Fehér Öreg alakja igazi szinkretikus jelenség, melyben számos vallási nézet és mitológiai motívum fonódott össze.¹⁰ Jelen tanulmányban röviden összegzem az istenség belső-ázsiai hátterét, és bemutatom kelet-ázsiai (kínai, koreai, japán) mitológiai kontextusát. Zárásul pedig röviden áttekintem az ősz bölcs embernek a mongol műveltségben betöltött szerepét.

A BELSŐ-ÁZSIAI TÖRTÉNETI ÉS MITOLÓGIAI¹¹ KONTEXTUS

A Nagy Mongol Birodalom kialakulásával szükségessé vált egy államvallás felvétele, de megnyílt az út más eszmék számára is, melyek hatottak az eredeti mongol hiedelemvilágra és vallási nézetekre, és így formálói lettek a szinkretikus népvallásnak is. Történeti és politikai okokból az államvallás az ujguroktól, majd ezt követően a tibetiektől átvett buddhizmus lett.¹² De számos más vallás és filozófiai nézet elemei is megtalálhatók – szervesen beépülve – a mongoloknál. A fenti folyamat alakította ki a mongol buddhizmus sajátos arculatát és hozta létre a buddhizált mongol népvallást. A politikai és egyházi elit által hivatalosan gyakorolt államvallás mellett éppen ez a népvallás lett az a rendszer, mely sikerre vitte a buddhizmust, ennek keretében váltak széles körben elfogadhatóvá a buddhizmushoz kötődő vallási struktúrák. Ha a köznép gyakorlatából hiányoztak is (és napjaink terepmunkái alapján hiányoznak ma is) a buddhizmus legfontosabb alaptanításai (például a négy nemes igazság és a nemes nyolcas ösvény tana), a buddhizmus újjászületésről szóló tanítása, vagy a karmába vetett hit megtalálta helyét a mongol vallási gyakorlatban. A népvallás kialakulásának folyamatát sok összetevő jellemzi, létrejötté vallási és más (például filozófiai) eszmék, nézetek szintézisének köszönhető, melyet részben a hatalom szándéka, részben a tömegek igénye hívott életre. Formálója volt egy-

⁸ A Leder-gyűjtemény anyagairól lásd: Lang 2010.

⁹ Birtalan 2013.

¹⁰ Jelen tanulmány témájához nem tartozik szorosan, de érdemes megemlíteni, hogy kinézete és mitológiai szerepe alapján Szent Miklóssal (Nikolaj Ugodnik) is azonosították a burját területeken (Birtalan 2001: 959).

¹¹ A mítosz meghatározása a belső-ázsiai és szibériai kulturális kontextusban: Birtalan 2001: 899–900, passim.

¹² Sagaster 2007.

mással párhuzamosan a *rational choice* és a hit.¹³ E népvallás külsőségeiben inkább buddhizált rendszer (cf. pantheon, tárgyi világ, a vallásos tisztelet módzatai), tartalmát tekintve viszont sok minden megmaradt a pre-buddhista vallási jelenségek és a sámánizmus világából (cf. a természettel való közelség miatt kialakult viselkedési kódex és taburendszer,¹⁴ a transzcendenssel való kommunikáció bizonyos módjai). Bár kevés az olyan jelenség, melyben a folyamat és a kialakult rendszer szinte valamennyi összetevője megtalálható, a Fehér Öreg alakjában szinte minden fent említett aspektus összegződik. Számos szerző elemezte már a Fehér Öreg szellemet/istenséget,¹⁵ ezért az alábbiakban csak a legfontosabb terminológiai vonatkozásokat, külső jellemzőket és hozzákapcsolódó főbb mitológákat emelem ki.

A Fehér Öreg istenség elnevezései

A Fehér Öreg a mongol nyelvekben az alábbi névváltozatokban ismert: írott mongol (mong.) Čayaγan/Čayan Ebügen, halha Cagān Öwgön, burját (bur.) Sagān Übgen; csak a kalmük (kalm.) nyelv tér el a többi mongol megnevezéstől Cagān Āw „Fehér Atya”, Cagān Awγ, Delkän Cagān Awγ „Fehér Nagybáty”, „Világ[bíró] Fehér Nagybáty”.¹⁶ A mongol buddhista és népvallási hagyomány megőrizte a tibetiből származó elnevezés mongolul kiejtett változatát is: halha Cerendüg (tib. Tshe ring drug),¹⁷ lit. „a hosszú élet hat jele”; továbbá a tibeti nyelvű rituális szövegekben előfordul még rGan-po dkar-po „Fehér Öreg” néven is. Egyes, Mongóliában írt tibeti nyelvű *sādhana*-kban¹⁸ tib. IHa chen tshe ring, halha Lxačincering/Lxačencering „Hosszú életű nagy istenség” néven is említik.

¹³ A bonyolult folyamat és összetevőinek részletes bemutatása egy külön tanulmány feladata, itt csak néhány főbb gondolatot emeltem ki, melyek a Fehér Öreg alakjának értelmezéséhez szükségesek.

¹⁴ Birtalan 2012.

¹⁵ Heissig 1966: 129–139, Heissig 1987: 589–616, Žukovskaja 1994: 611, Pallas 1801: 274, Pozdneev 1887: 84, Taube 1983: 82–83, Sárközi 1983, Birtalan 2001: 958–960, Vinkovics 2003, Kápolnás 2012, Avar 2013.

¹⁶ Cf. mong. *abaya*, halha *awga* „nagybáty, nagybácsi, apai nagybáty, apai ági idősebb férfi rokon”.

¹⁷ Hasonló szerkezetű tibeti istenségnév például: Tshe ring mched lnga „Five Sisters of Long life, protectress of the Dharma, embodied as the Gaurishankar mountain” and Tshe ring drug skor „the six *tshe ring* [*brag tshe ring dang – chu tshe ring, shing tshe ring, mi tshe ring, bya tshe ring, ri dvags tshe ring ste drug*]” cf. http://www.nitartha.org/dictionary_search04.html.

¹⁸ A műfajról cf. Cozort 1996.

A Fehér Öreg a mongol pre-buddhista és népvallási pantheonban

A Fehér Öreghez szóló rituális szövegek és a 18. század végétől egyre részletesebben lejegyzett mitológiai hagyomány alapján rekonstruálható a buddhizmus előtti alakja. A Fehér Öregről alkotott legáltalánosabb elképzelés az, hogy a Természet ura, gazdája az embert körülvevő természeti környezetnek és valamennyi helyszellemnek (mong. *ejen, sabday* stb.), amelyek neki vannak alárendelve. Ez a felfogás valószínűleg a legkorábbi mitikus réteghez tartozhat és ez szintetizálódott a kínai hatásokkal, melyek elsősorban az ikonográfiáját befolyásolták (részletesen lásd alább). A természeti környezet védelme mellett a gazdasági és társadalmi környezet védelmezőjeként is értelmezik, óvja a jószágot, a legelőket és a Tüzzistennel együtt a családi boldogság, gyarapodás és termékenység felett is őrökdi. Hasonló, a buddhizmus által kevésbé átformált istenség ismert a burjátoknál. Orboli Sagān Noyon „Orboli Fehér Úr” rangja „helyszellem” *ežen* (bur.), mitológiai szerepe az erdők és a vadak védelme. Nincs akkora fennhatósági területe, mint a Fehér Öregnek, de külsejében hasonlóságot mutat vele; ősz öreg, aki rénszarvason lovagol, termete a leghatalmasabb fenyőkkel vetekedik.¹⁹

A mongolok úgy nevezett „második” buddhista megtérése során (16–17. század) vált igazán fontossá, hogy a helyi szellemlények és istenségek, azaz a tömegek számára fontos transzcendens jelenségek buddhizálásával megtartsák a mongol népeesség nagyobb részét alkotó pásztorok lojalitását a hatalmi elit valása iránt. Ennek két különösen szemléletes példája a hadistenek kultuszának és a Fehér Öreg tiszteletének az új kanonizált formája, mely később visszahatott a népvallás rendszerére is. Megjelentek azok a mítoszok, melyek a Fehér Öreg megtérését írják le, és utalnak arra is, hogy kiterjedt hatalmát az új vallás szolgálatába állította. Buddhista kanonizálása, integrálása a pantheonba valószínűleg a 18. században Qianlong uralkodása (1735–1796) idején történhetett.²⁰ Ennek azonban nem mond ellent, hogy egy a mongolok vallásáról szóló 19. századi műben *qara šajin-u burqan*, „a Fekete vallás²¹ buddhája”, azaz istenségeként határozzák meg. Olyan lényként, aki a nem-buddhista, a sámánizmushoz kötődő mitológiához és képzetekhez kapcsolódik. A két rendszer párhuzamosan működött és működik ma is egymás mellett, s mindkettő több ponton érintkezik például a pantheon alakjait tekintve.

¹⁹ Birtalan 2001: 1022 (további forrásokkal).

²⁰ A korabeli szöveghagyományról lásd: Futaki 2005, Kápolnás 2012. Futaki a következőképpen tipologizálta a Fehér Öreghez szóló rituális műfajokat „1. incense offering by Mergen Gegen (and variants), 2. incense offering with Tibetan equivalent (and variants), 3. pseudo-Buddhistic sutra (and variants), 4. prayer connected with Wutai mountain worship, 5. a manual for consecration (Buryat), 6. incense offering (Oirat)” (Futaki 2005: 38).

²¹ Banzarov 1891: 1–49, új megközelítésű elemzése: Kollmar-Paulenz 2012.

1. kép. Shou Xing és kísérői. A mongol Fehér Öreg ikonográfiájának egyik forrása az istenség ábrázolása. Forrás: www.myfholgy.info

Bár a Fehér Öregről szóló aitiológiai motívumokban szinte kizárólag a megteréséről esik szó, felfedezhetőek bennük a buddhizmus felvétele előtről származó vonásai is.²²

1. A Fehér Öreg már ősz öregként született. Buddha az anyját büntette 100 éven tartó terhességgel, mert elmulasztotta az alamizsnaadást.²³ További családi vonatkozásairól van olyan adat, mely szerint a Földistennő, Etügen²⁴ férje, vagy hogy testvérek a mítoszokban és a *cam*-rituálékban (lásd alább) sokkal kisebb szerepet játszó, gyakran a Fehér Öreg ellenpontjaként is emlegetett Fekete Öreggel (mong. Qar-a Ebügen, halha Xar Öwgön).

2. A Fehér Öreg mint a Természet ura jelenik meg abban az aitiológiai történetben, melyben Buddha, Ānanda és a tanítványok egy kertben (a mítoszváltozatokban vagy nincs közelebbi megnevezése, vagy Gyümölcsös ligetként említik)²⁵ meglátták az állatokkal körülvett Fehér Öreget. Buddha a látvány hatására felszólította tanítványait, hogy mutassanak tiszteletet iránta (a Fehér Öreg megterítésének, alakja kanonizálásának a mitológémája).

²² A mítoszok részletesebb leírása a források megjelölésével: Birtalan 2001: 958–960.

²³ Az öregben való születés mitológémáját cf. a *Kalevalában*, a Väinämöinenről szóló epizódban.

²⁴ Birtalan 2001: 985.

²⁵ Cf. Jetavana (szkr.) kolostora és az azt körülvevő liget, melyet Anāthapiṇḍika adományozott a Buddhának.

3. Milarepa (tib. *Mi la ras pa*) találkozott a Fehér Öreggel és a Fekete Öreggel, akik éppen egy szarvast űztek. A bölcs meggyőzte a két vadászt, hogy hagyjanak fel az életek kioltásával és kövessék a buddhista Tant (a Fehér Öreg megtérítésének, alakja kanonizálásának a mitológémája).

4. A Fehér Öreg megjelenik a buddhista poklokban is, a Pokol fejedelme, Erlig kán²⁶ mellett vagy helyett ítélkezik a holtak lelkei felett.

A fenti mitológémák több, különböző eredetű motívumot tartalmaznak. A megtérítés motívuma (Buddha vagy Milarepa által) utal a Fehér Öreg fontosságára, kanonizálására; a állatok és a vadászat említése jelzi a buddhizált istenség eredeti szerepét. A Fehér Öreget meg kellett nyerni a buddhizmus számára, be kellett tagozódnia az új, átalakított pantheonba, hogy a hívők sokaságának – immár megváltozott formában – egyik legfontosabb istensége legyen, akinek kultusza az élet szinte minden területét átszövi.²⁷ A Fehér Öreg kanonizálásával olyan lény került a buddhista pantheonba, aki általános védelmező funkcióval rendelkezik, s minthogy a természet mindenható ura szerepét megtérítése után is megtartotta, népszerű istensége lett a házi oltároknak és a természetben állított *obóknak*.²⁸ A szellemlényből (*ejen* „gazda, úr” vagy valamilyen korábbi ma már nem ismert elnevezés) *burqan* (mong.), *burxan* (az élő mongol nyelvek többségében)²⁹ lett, azaz egy istenség rangjára emelkedett, akinek számos szellemlény (mong. *ejen, sabday, šibdeg, lus*) van alárendelve. A szakrális kommunikáció egyik fő részese, az egyik leggyakrabban hívott és kérelt istenség, aki ezzel együtt nagy mennyiségű adományt, felajánlást is kap.

A Fehér Öreg eredeti (?) ikonográfiája

A Fehér Öreg lakhelye, a természeti környezet, a hegyek, hágók, erdők, vagy a füves puszta, a burjátoknál a tajgás hegyvidék (mint például a *Burin-xan* hegy), új neveket kapott a buddhizált szöveghagyományban: például *Jimistü* „Gyümölcsös (liget vagy hegy)”, mely a buddhista szövegekből ismert *Jetavana-ra* utal. De sok rituális szövegben ez a hely a *Wutai Shan* hegy (五台山).³⁰ Mindkettő a buddhizált hagyományból ered, a *Wutai Shan* szerepeltetése a kínai

²⁶ Birtalan 2001: 981–983.

²⁷ Napjainkban betöltött szerepéről, cf. Avar 2013: 27–33.

²⁸ Az *obó*kra, a természetben állított oltárookra is elhelyezték az istenség ábrázolását; e hagyományt Pallas a 18. század végén jegyezte fel, cf. Pallas 1801: 274.

²⁹ Az ujjur eredetű kifejezés, mely a Buddhát és a buddhista transzcendens lényeket jelöli általános istenségfogalommá vált a mongol népvallásban, cf. Birtalan 2001: 956–957.

³⁰ Szerepéről a mongol buddhizmusban: Elverskog 2011.

hatást is tükrözi, melyhez az a nézet is kapcsolódik, hogy a Fehér Öreg Mañjuśrī bódhiszattva reinkarnációja.³¹

Az istenség jelenleg ismert ábrázolásának a leírása már a legkorábbi szöveg-hagyományban is magán viseli azokat a jegyeket, melyek a kelet-ázsiai mitológiai kontextusra utalnak; erről az alábbiakban lesz szó. Hogy milyen lehetett eredetileg a külseje? A találgatás könnyen félrevezethet, de párhuzamként a fentebb említett, a buddhista hatások által kevésbé befolyásolt burját Orboli Sagān Noyon-t lehet példaként említeni. Az ősz öregként megjelenített, és hatalmas természetnek elképzelt szellemhez hasonló volt talán a Fehér Öreg eredeti alakja is.

A KELET-ÁZSIAI MITOLÓGIAI KONTEXTUS

Már a fenti rövid összefoglalásból is látható, hogy az írásos és tárgyi emlékekből (ábrázolások) megismerhető Fehér Öreg több mitológiai jelenség vonásai-ból formálódott. Ennek a közismert alaknak a kelet-ázsiai párhuzamait, minde-nekelőtt a kínai hátterét foglalom össze az alábbiakban.³²

A kínai hatás elsősorban az ikonográfián érezhető, de ez visszahatott a szöveg-hagyományra is. A kínai és ahhoz kapcsolódóan a japán és a koreai pantheonban számos olyan transzcendens lény és történeti személy van, akiknek kínai prototípusai hatással voltak a Fehér Öreg alakjának végleges kialakulására: így a taoista bölcsek, a hosszú élet istensége (egy asztrális istenség), a sors- és szerencseistenségek és az arhatok sinizált megjelenése.³³ A témával foglalkozó kutatók elsősorban a Fehér Öreg és a kínai csillagisten Shou Xing/Shou Lao (壽星/壽老)³⁴ lehetséges kapcsolatára hívják fel a figyelmet.³⁵ A mongol istenség szerepe közel áll hozzá, és talán ez volt az alapja annak, hogy ábrázolása is hasonulni kezdett a kínai megjelenéséhez. Az élet, és különösen a hosszú, egészséges élet titkának ismeretét, tudását az istenséggé tett ősz bölcs birtokolja. A kínai mitológia számos példája közül a három „Égitest” (福祿壽) istenségét a következőképpen jellemzik: „Shou Xing a San Xing – a Három Égitest (Fu Lu Shou) egyike. Shou Xing-et (Nanji Laoren-nek, ’a Déli Pólus Öregé’-nek is nevezik) a

³¹ Cf. például az *U dai sang-un oron-ača jalaḷu iregsen čayan Mañjusiri Čayan Ebiügen neretü sudur orosibai* „A Wutai Shanról érkező Fehér Mañjuśrī Fehér Öreg című szútra”, rituálészöveget.

³² A jelenség részletesebb elemzése: Birtalan 2013.

³³ Itt szeretném kifejezni köszönetemet Kardos Tatjánának, a Hopp Ferenc Kelet-Ázsiai Művészeti Múzeum munkatársának, aki segített a párhuzamul szolgáló megfelelő ábrázolások kiválogatásában.

³⁴ „Shou-lao, der Gott des langen Lebens. Er war vorher als der »Alte Mann des Südpols« eine Astralgottheit, unter deren Einfluss sich das Volk friedlicher Zeiten erfreute. Charakteristisch für ihn ist der große kahle Kopf und der Pfirsich als Symbol der Langlebigkeit.” (Christie 1968: 25, 27), továbbá: Vasziljev 1977: 346, Riftin (internetes oldal).

³⁵ Cf. Mostaert 1957 és Hummel 1997.

hosszú élet csillagistenségét már a *Shiji* is említi; a Tang-dinasztia idején ismerték el hivatalosan is mint szerencsehozó oltalmazó istenséget. A három Égitest istenségét gyakran ábrázolják különböző tárgyakon a népi kultúrában is.³⁶ Szerepe szerint ő határozta meg az emberi élet hosszúságát, melyet már a születéskor feljegyzett egy kis táblácskára, de a szülők kitartó imáira meghosszabbíthatta azt.³⁷ (Lásd 1. kép.)

Egyes *arhatok* (*luohan*) és taoista bölcsek alakjai is hatással lehettek a Fehér Öreg ikonográfiájának kialakulására, mint például: „Li Tiegua (李鐵拐), egyike a nyolc taoista halhatatlannak. A Yuan-dinasztia idején élt, varázserővel rendelkezett és a holtakat is képes volt felébreszteni a tökhéj edényében hordott gyógyírjával.”³⁸

A mongol Fehér Öreghez hasonló alakok megtalálhatók a japán és a koreai³⁹ mitológiában is, s ezekben az istenségekben szintén szintetizálódott a hagyományos elképzelés és a kínai hatás.

Kettő vagy még inkább három a japán Hét Szerencseistenség (Shichi Fukujin 七福神) közül hasonlóságot mutat a sinizált mongol Fehér Öreggel szerepüket és kinézetüket tekintve is: Fukurokuju (福祿寿 a bőség, boldogság és hosszú élet istensége), Jurōjin (寿老人 a bölcsesség istensége), és bizonyos szempontból talán Hotei (布袋) is idekapcsolható.⁴⁰ A Fehér Öreg kísérőjeként gyakran megjelenített szarvas, Fukorokuju és Jurōjin hátasa is (fehér, illetve fekete szarvas formájában).⁴¹ A koreai sámánizmusban és buddhizmusban is kiemelten fontos hegyisten Sanshin (山神, 산신)⁴² szerepe és ábrázolása is egészen közeli párhuzamot mutat a Fehér Öregével. Alakjának érdekessége továbbá, hogy jól azonosítható hagyományok jelennek meg képi ábrázolásain, mint a sámánista-buddhista, a taoista vagy a konfuciánus – elsősorban a viselet és az attribútumok tekintetében.⁴³ Népszerűségét mutatja a Korea-szerte neki emelt szentélyek (kor. Sanshin *dang*) sokasága, melyek a buddhista kolostorok falain belül is helyet kaptak. A szarvas mellett a Fehér Öreg másik fontos kísérője a tigris, a koreai ábrázolásokon is elmaradhatatlan. A mongol tangkákon és faszobrokon a tigris vagy maga valójában, vagy mint az istenség derékaljának és csizmájának tigrisbőr alapanyagként jelenik meg. A koreai Sanshin követe, mediátora a tigris, mely a képi ábrázolásokon a legtöbbször mintegy körülöleli az ülő istenséget (lásd 2. kép).

³⁶ Verellen 1994: 817. Menshikov 1988, Nr. 62.

³⁷ Christie 1968: 109.

³⁸ Christie 1968: 25–26.

³⁹ Cf. Vos 1994, Meesi 2010.

⁴⁰ Az istenségek ábrázolása: <http://onmarkproductions.com/html/hotei.shtml> (2012. 05. 06.).

⁴¹ Chiba 1966, idézve az alábbi honlapon: <http://www.onmarkproductions.com/html/jurojin.shtml>.

⁴² Sorensen 1989: 19, 20–21, XLI, XLVII; továbbá Hummel 1997.

⁴³ Részletesen cf. Mason 1999.

2. kép. Sanshin, a koreai mitológia hegyistene taoista köntösben, mellette kísérője, a tigris.

Forrás: www.sacredsites.com

A Fehér Öreg buddhizált (sinizált) ikonográfiája

Korábbi tanulmányomban⁴⁴ részletesen vizsgáltam a szöveghagyomány és az ikonográfia kapcsolatát, ezért itt csak röviden idézek egy, korábban nem vizsgált, de motívumaiban hasonló ojrát szövegrészletet, mely az istenség kinézetét írja le.⁴⁵

*2.a. (1–5) Yekede cayiqsan cayān
debił ümüsiqsen ɣartān
kluyin tergütü tayaq bariq=
san tiimi nigen öböğön kümü=
ni üzün bui.:*

Nagyon csillogó fehér köntöst viselt és kezében sárkányfejes botot tartott; egy ilyen öregembert látott meg [Buddha].

⁴⁴ Birtalan 2013.

⁴⁵ *Cayān öböğöni sang oroşibai*. In: Digital Library for International Research Archive, Item #11411, <http://www.dlir.org/archive/items/show/11411> (2013. 09. 01.).

A Fehér Öreg ikonográfiai megjelenítését, pontosabban annak kínai és tibeti típusát részletesen leírta Robert Beer.⁴⁶ Ez alapján a mongol ábrázolások alap-típusa a kínai változatot követi, de ezen túllépve kialakult néhány sajátos mongol típus is. Például a burjátoknál a fejfedője minden más ábrázolástól (beleértve a kelet-ázsiai párhuzamokat is) eltérő.⁴⁷ Emellett népszerű volt a mongoloknál a fából vagy agyagból megformált Fehér Öreg kétféle ábrázolása: vagy önállóan, vagy egy jelenetbe beillesztve, melyben állatkísérői veszik körül.⁴⁸ A kisplasztikákon általában hangsúlyosabb a mongol jelleg, gyakran mongol köntösben (mong. *degel*, halha *dēl*) és mongol csizmában (mong. *yutul*, halha *gatal*) ábrázolják.

De a legtipikusabb jelenet, melyet tangkákon, *caklikon*⁴⁹ megjelenítve ábrázolnak, az istenség kínai gyökerű ikonográfiáját idézi. A mongol Fehér Öreg fehér szakállú, többnyire nagyon magas homlokú, tar fejű, köntöse és fejfedője a képeken gyakran erőteljesen stilizált kínai taoista szerzetesi viseletet (színe fehér vagy kék) idéz. A kisplasztikákon és a tangkákon is megjelennek a kínai szimbolikából kölcsönzött jelképek, a hosszú élet (halhatatlanság) hat szimbóluma: maga a hosszú életű bölc, a dúsan termő fa (általában barack, NB! világfa a hagyományos mongol mitológiában), a szarvas- vagy antiloppár (NB! a Dzsingiszidák totemisztikus őse), a daru- vagy más vízimadárpar (NB! például a hattyú is előfordul a burjátoknál totemisztikus ősként), vízesés a jelenet hátterében, szikla és (remete)barlang (NB! a Földanya méhének tartott sziklahasadékok, barlangok a hagyományos mongol mitológiában). Attribútumai a sárkányfejes bot, mely a mongolisztikai szakirodalomban elterjedt nézettel ellentétben, nem sámánbot, hanem a kínai párhuzamokból ismert mitikus alakoktól átvett jelkép (lásd 3. kép). A boton általában felismerhetően megtalálható egy tőkhéj flaska, mely a taoista bölcsek kelléktárgya is, mellette egy *pustaka*-könyv.⁵⁰ A tibeti ábrázolástípusról átkerül a nagy szemű 108-as buddhista olvasó, melyet többnyire a jobb kezében tart (lásd 4. kép). A kínai mitikus hagyományt tükröző ábrázolások legfontosabb buddhista szereplője Amitāyus „Örökéletű” bódhiszattva (Amitābha emanációja, vörös testszínnel, mirobalanos kancsóval a kezében),⁵¹ mely a hosszú élet istenségének buddhista megtérítésére utal. Amitāyus a tangkák és *caklik* bal felső sarkában helyezkedik el. Így a szokásos

⁴⁶ Beer 2004: 96–97, plate 58 és 59.

⁴⁷ Például Sagān Übgen (Rgan bo [sic!] dkar po) egy 18. századi tangkán (Baldanzapov 1995: 152.).

⁴⁸ Részletes ikonográfiai elemzés: Birtalan 2013.

⁴⁹ Tib. *cak [li]*, kisméretű, esetenként eléggé elnagyolt ábrázolással készült festmény, gyakran fordul elő a házi oltárokon.

⁵⁰ Shou Xing és Jurōjin is hasonló botot hord magánál, melyhez egy irattekercs van erősítve, benne az emberek tetteinek a felsorolásával (Vasziljev 1977: 346). Cf. a Fehér Öreg szerepe és attribútumai a pokolban mitológiám.

⁵¹ Tibeti mongol alakjáról cf. Kollmar-Paulenz 2002: 1214.

3. kép. A Fehér Öreg a hosszú élet jelképeivel körülvéve: szarvas- és darupár, vízesés és sziklabarlang, gyümölcstermő fa. A Mongóliából származó *cakli* bal felső sarkában Amitájus bódhiszattva kezében a mirobalános kancsóval. A Fehér Öreg baljában tartott sárkányfejes bothoz könyv és tökhéj flaska van erősítve.
 Forrás: Néprajzi Múzeum Leder-gyűjtemény (Nr. 56102)

4. kép. A Fehér Öreg mongolos stílusú ábrázolása, jobbjában olvasó; a (burját) mongol *dél*-szabású köntös és a tigrisbőr csizma is jól megfigyelhető a szobrocskán.
Forrás: Néprajzi Múzeum Leder-gyűjtemény (Nr. 59759)

ábrázolásokon mindhárom hagyomány jelen van, mely formálta a Fehér Öreg alakját: az eredeti képzetek, a kínai mitikus hagyomány és a buddhizmus is. (Lásd 3. és 4. kép.)

Az ősz bölcs tisztelete a mongol társadalmi és kulturális kontextusban

Az idősebb nemzedékkel való bánásmód sokat elárul egy társadalom vagy egy társadalmi csoport minőségéről. Természetesen vannak olyan kényszerítő körülmények, melyek felülírhatják az etikai kódexet,⁵² de a társadalmi hagyomány Belső- és Kelet-Ázsiában magasra helyezi a legnagyobb tudás birtoko-

⁵² Birtalan 2001: 984.

5. kép. A Fehér Öreg színre lép az ulánbátori Daščoilin-kolostor *cam*-előadásán. Attribútumai közül jól megfigyelhetők a sárkányfejes bot és az olvasó. Forrás: Expedíciós archívum, fotó Báthori Péter 2006

sait, akik a következő nemzedékek mesterei és ismerői a hosszú élet⁵³ titkának is. A Fehér Öreg mellett fontos mitológiai szereplők a bölcs nagyanyák, mint a burját mitológiában Manzan Gürme és Mayas Xara, akik gyakran segítik tanácsaikkal az istenek fiatalabb nemzedékét.⁵⁴ Az alábbiakban a mongol hagyományból emelnék ki néhány példát arra vonatkozólag, hogy mi a szerepe a mítikus Fehér Öreghez hasonló alakoknak. A mongol eposzok visszatérő szereplője Agsagaldai (halha),⁵⁵ a tanácsadó ősz öreg lovász (nagyon ritkán esetleg negatív attitűddel), aki a hős egyik fontos segítője. *A mongolok titkos története* megem-

⁵³ A bölcs öregek európai kultuszának kiváló összegzése: Minois 1989: 9.

⁵⁴ Birtalan 2001: 1011.

⁵⁵ Cf. kazak, kirgiz *aqsaqal/aksakal* „fehér szakállú”. A mongol eposzok motívumtipológiájában a 7.1.3. alatt található (7. Helfer und Freunde) Heissig 1988: 850.

6. kép. A Fehér Öreg szórakoztatja a közönséget deviánsnak mutatott viselkedésével a Daščoilin-kolostor *cam*-előadásán. Jól látható tigrisbőr utánzat csizmája.

Forrás: Expedíciós archívum, fotó Báthori Péter 2006

lékezik több *ebügen*-ről („öregapó, öreg”), akik különböző szempontokból formálói a mongolok történetének, szakrális életének, mint Čaraka ebügen, Üsün ebügen⁵⁶ etc.

A Fehér Öregnek van még egy aspektusa, melyben valószínűleg szintén több hagyomány is keveredik, ez pedig a tibeti eredetű, de a mongolok között is népszerű *cam*-rituálékon (tib. *cham*, mong. *čam*) betöltött szerepe. A *cam*, a buddhista kolostorok ünnepi hagyománya, lényege az ártalmak, a nemtudás és rossz felett aratott győzelem. A negatívumokat jelképező tésztafigurát egy számos istenséget felvonultató táncrituálé során semmisítik meg jelképesen (mong. *sor jalaqu*, halha *sor jalax*).⁵⁷ A Fehér Öreg ebben nemcsak mint termékenységitenség jelenik meg, hanem ő a *clown* is az előadás során. Időnkénti felbukkanásával oldja az ártó erők elpusztításának komoly szertartását, különösen, amikor a társadalmilag elfogadott normákkal szembehelyezkedve viselkedik, játszsza a részeget, elfekszik a szertartási téren. A nézőkkel – akik számára az ő szereplése a leginkább érthető és felfogható mozzanat – többször kapcsolatba lép, tubákkal kínálja őket, cukrot szór a gyerekeknek. Ha valakit megérint, vagy

⁵⁶ Ligeti 1962, passim; Üsün ebügen a „fehér köntösű” öreg a Dzsingiszida nemzetség őskultuszáért felelős szakrális személy lehetett Uray-Köhalmi 1991.

⁵⁷ Részletesen lásd: Majer 2008.

7. kép. A Fehér Öreg cukrot oszt a gyerekeknek és felnőtteknek a Daščoilin-kolostor *cam*-előadásán. A burjátoknál Szent Miklós alakját is szintetizálták vele.

Forrás: Expedíciós archívum, fotó Báthori Péter 2006

megüt sárkányos botjával, akkor az – úgy tartja a hiedelem – szerencsés és hosszú életű lesz. A termékenységét biztosító funkciója elegyedett a kelet-ázsiai kultúrkörben ismert *buffo* vagy *clown*-szereppel (*chou?* 丑), mely ilyen módon valószínűleg nem volt sajátja a belső-ázsiai hagyománynak. A Fehér Öreg vitalitása, energikus mozgása komikus megnyilvánulásai nagy sikert aratnak a *cam*-rituálékon. (Lásd 5–7. kép.)

A fentiekben csak néhány forrástípust és szerepet emeltem ki annak bizonyításul, hogy az ősz bölcs kiemelt szerepet játszik a mongol társadalomban, melyben magasra értékelik tudását, tapasztalatát, szerepét a közösség életében, s mint a hosszú élet titkának tudója isteni rangra is emelkedett.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Avar Ákos 2013. *A természet és az állatok a hagyományos mongol gondolkodásban*. (PhD disszertáció. Budapest: ELTE, Belső-ázsiai Tanszék.)
- Baldanžapov, C-B. (szerk.) 1995. *Buddijskaja živopis' Burjatii iz fondov Muzeja Istorii Burjatii im. M. N. Hangelova*. Ulan-Ude: Nyutag.
- Banzarov, Dordži 1891. „Černaja vera ili šamanstvo u mongolov.” In: Potanin G. N. (Izd.) *Černaja Vera ili šamanstvo u mongolov i drugija stat'i Dordži Banzarova*. Sanktpeterburg: Tipografija Imperatorskoj Akademii Nauk, 1–46.
- Beer, Robert 2004. *The Encyclopedia of Tibetan Symbols and Motifs*. Chicago – London: Serindia Publications.
- Birtalan, Ágnes 2001. „Die Mythologie der mongolischen Volksreligion.” In: Schmalzriedt, Egidius – Haussig, Hans Wilhelm (Hrsg.) *Wörterbuch der Mythologie. I. Abteilung. Die alten Kulturvölker* 34. Lieferung. Stuttgart: Klett-Cotta, 879–1097.
- Birtalan, Ágnes 2012. „Do not Disturb My Ponds and Lakes, Do not Injure My Swans'. A Human Ecological Approach to Mongolian Shamanic Texts.” In: Kellner-Heinkele, Barbara – Boykova, Elena V. – Heuer, Brigitte (eds.) *Man and Nature in the Altaic World. Proceedings of the 49th Permanent International Altaistic Conference, Berlin July 30 – August 4, 2006*. [Studien zur Sprache, Geschichte und Kultur der Türkenvölker 12.] Berlin: Klaus Schwarz Verlag, 24–36.
- Birtalan, Ágnes 2013. „The White Old Man in the Leder Collections. The Textual and Iconographic Tradition of the Cult of the White Old Man among the Mongols.” In: Lang, Maria-Katharina – Bauer, Stephan (Hrsg.) *The Mongolian Collections. Retracing Hans Leder*. Vienna: Austrian Academy of Sciences (ÖAW) Press, 84–94.
- Chiba, Reiko 1966. *The Seven Lucky Gods of Japan*. Rutland: Vermont Charles E. Tuttle Co.
- Christie, Anthony 1968. *Chinesische Mythologie*. Wiesbaden: Emil Vollmer Verlag.
- Cozort, Daniel 1996. „Sādhana (sGrub thabs): Means of Achievement for Deity Yoga.” In: Cabezón, José Ignacio – Jackson, Roger R. (eds.) *Tibetan Literature. Studies in Genre*. Ithaka, New York: Snow Lion, 331–343.
- Dulam, S. 1989. *Mongol domog jüin dür*. Ulānbātar: Ulsīn Xewlelīn Gajar.
- Futaki, Hiroshi 2005. „Classification of Texts Related to the White Old Man.” In: *Quaestiones Mongolorum Disputatae* I. Tokyo: Association for International Studies of Mongolian Culture, 35–46.
- Heissig, Walther 1966. *Mongolische volksreligiöse und folkloristische Texte aus europäischen Bibliotheken mit einer Einleitung und Glossar*. [Verzeichnis der orientalischen Handschriften in Deutschland. Supplementband 6.] Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH.
- Heissig, Walther 1980. *The Religions of Mongolia*. London and Henley: Routledge and Kegan Paul.
- Heissig, Walther 1987. „Einige Bemerkungen zum Kult des Weissen Alten (Čayan ebügen).” In: Gnoli, Gherardo – Lanciotti, Lionello (eds.) *Orientalia Iosephi Tucci Memoriae Dicata* (Serie Orientale Roma LVI, 2). Roma: Istituto Italiano per il Medio ed Estremo Oriente, 589–616.
- Heissig, Walther 1988. *Erzählstoffe rezenter mongolischer Heldendichtung*. II. [Asiatische Forschungen 100.] Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Hummel, Siegbert 1997. „The White Old Man.” *Tibet Journal* Winter XXII: 59–70.
- Kápolnás Olivér 2012. „Mergen Gegen füstáldozata a Fehér Öreghez.” In: Bárdosi Vilmos (szerk.) *Tanulmányok. Nyelvtudományi Doktori Iskola. Asteriskos I*. Budapest: ELTE BTK, 153–166.
- Kollmar-Paulenz, Karénina 2002. „Die Mythologie des tibetischen und mongolischen Buddhismus.” In: Schmalzriedt, Egidius – Haussig, Hans Wilhelm (Hrsg.) *Wörterbuch der Mythologie. I. Abteilung. Die alten Kulturvölker* 35. Lieferung. Stuttgart: Klett-Cotta, 1101–1273.

- Kollmar-Paulenz, Karénina 2012. „The Invention of „Shamanism” in 18th Century Mongolian Elite Discourse.” *Rocznik Orientalistyczny* 65: 90–106.
- Lang, Maria-Katharina 2010. *Mongolische Ethnographica in Wien. Die Sammlung Hans Leder im Museum für Völkerkunde Wien*. [Veröffentlichungen zur Sozialanthropologie 13.] Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Ligeti Lajos (ford., szerk.) 1962. *A mongolok titkos története*. Budapest: Gondolat Könyvkiadó.
- Lőrincz László 1975. *Mongol Mitológia*. [Körösi Csoma Kiskönyvtár 14.] Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Majer Zsuzsa 2008. „A cam tánc hagyományának felélesztése Mongóliában.” *Keréknymok, Orientalisztikai és buddhológiai folyóirat* 2008/Tél: 37–72.
- Mason, David A. 1999. *Spirit of the Mountains. Korea's San-shin and Traditions of Mountain Worship*. New Jersey, USA: Hollym International.
- Mecsi, Beatrix 2010. „The Representations of the Lonely Saint (Dokseong) in Korea's Buddhist Monasteries.” In: Häussler, Sonja – Csoma, Mózes (eds.) *Proceedings of the International Conference Dedicated to the Twentieth Anniversary of Diplomatic Relations between Hungary and the Republic of Korea (1989–2009)*. Budapest: Eötvös Kiadó, 77–88.
- Menshikov, Lev 1988. *Chinese Popular Prints*. Leningrad: Aurora Art Publisher.
- Minois, George 1989. *History of Old Age: From Antiquity to the Renaissance*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Mostaert, Antoine 1957. „Note sur le culte du Vieillard Blanc chez les Ordos.” In: Farkas, Julius von – Pritsak, Omeljan (Hrsg.) *Studia Altaica. Festschrift für N. N. Poppe zum 60. Geburtstag*. [Ural-Altäische Bibliothek 5.] Wiesbaden: Otto Harrassowitz Verlag, 108–117.
- Pallas, Peter Simon 1801. *Sam[m]lungen historischer Nachrichten über die mongolischen Völkerschaften* II. St. Petersburg: Kaiserliche Akademie der Wissenschaften.
- Pozdneev, A. 1887. *Očerki byta buddijskih monastyrej i buddijskogo duhovenstva v Mongolii v svjazi s otnošenijami sego poslednego k narodu*. Sanktpeterburg: Tipografija Imperatorskoj Akademii Nauk.
- Sagaster, Klaus 2007. „The History of Buddhism among the Mongols.” In: Heirman, Ann – Bum-bacher, Stephan Peter (eds.) *The Spread of Buddhism*. [Handbook of Oriental Studies. Handbuch der Orientalistik. Section Eight, Central Asia Vol. 16.] Leiden – Boston: Brill, 379–432.
- Sárközi, Alice 1983. „Incense-Offering to the White Old Man.” In: Sagaster, Klaus–Weiers, Michael (Hrsg.) *Documenta Barbarorum. Festschrift für Walther Heissig zum 70. Geburtstag*. [Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica Band 18.] Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 359–367.
- Šarakšinova, N. O. 1980. *Mify burjat*. Irkutsk: Vostočno-Sibirskoe Kniznoe Izdatel'stvo.
- Sorensen, Henrik Hjort 1989. *The Iconography of Korean Buddhist Painting*. [Iconography of Religions XII, 9.] Leiden – New York – København – Köln: Brill.
- Taube, Erika – Taube, Manfred 1983. *Schamanen und Rhapsoden. Die geistige Kultur der alten Mongolei*. Leipzig: Koehler und Amelang.
- Uray-Kóhalmi, Käthe 1991. „Böge und Beki; Schamanentum und Ahnenkult bei den frühen Mongolen.” In: *Varia Eurasatica. Festschrift für Professor András Róna-Tas*. Szeged: Department of Altaic Studies, 229–238.
- Vasziljev, L. Sz. 1977. *Kultuszok, vallások és hagyományok Kinában*. Budapest: Gondolat Könyvkiadó.
- Verellen, Franciscus (unter Mitarbeit von) Gyss-Vermande, Caroline – Shum, Wing-Fong 1994. „Die Mythologie des Taoismus.” In: Schmalzriedt, Egidius – Hauszig, Hans Wilhelm (Hrsg.) *Wörterbuch der Mythologie. Die alten Kulturvölker* 26. Stuttgart: Klett-Cotta.
- Vinkovics, Judit 2003. „Life-protecting Deities and Personal Protecting Deities in Folk Buddhism.” In: Kelényi, Béla (ed.) *Demons and Protectors. Folk Religion in Tibetan and Mongolian Buddhism*. Budapest: Ferenc Hopp Museum of Eastern Asiatic Art, 89–92.

- Vos, Frits 1994. „Die Mythologie der Koreaner.” In: Schmalzriedt, Egidius – Haussig, Hans Wilhelm (Hrsg.) *Wörterbuch der Mythologie. Die alten Kulturvölker* 24. Stuttgart: Klett-Cotta, 389–435.
- Žukovskaja, N. L. 1994. „Cagaan Ubgun.” In: Tokarev, S. A. (izd.) *Mify narodov mira*. II. Moskva: Sovetskaja Enciklopedija, 611.

Internetes anyagok

- Elverskog, Johan 2011. „Wutai Shan, Qing Cosmopolitanism, and the Mongols.” *Journal of the International Association of Tibetan Studies* 6: 243–274. <http://www.thlib.org/collections/texts/jiats/#!jiats=/06/elverskog/b3/> (2012. 08. 01.).
- Nitartha. *Online Tibetan English Dictionary*.
http://www.nitartha.org/dictionary_search04.html (2013. 06. 27.).
- Oirad variants of the White Old Man-texts. In: *Tod Nomin Gerel Digitalization Project Complete*. „*Cayān öbgöni sang orošibo?*” In: Digital Library for International Research Archive, Item #11411, <http://www.dlir.org/archive/items/show/11411> (2013. 09. 01.). <http://www.dlir.org/archive/orc-exhibit/items/browse/collection/7>
- Riftin, B. L.: *Šou sin*. <http://www.mifinarodov.com/sh/shou-sin.html> (2013. 08. 17.).
- The Seven Lucky Gods of Japan*. <http://www.onmarkproductions.com/html/jurojin.shtml> (2012. 06. 11.).